

UIT BEWOË TYE

*Die Herinnerings van Hendrik Stiemens
Eerste goewermentsonderwyser van Pretoria.*

DEUR DR. J. PLOEGER (1)

Een van die kenmerke van die jong Voortrekkersamenlewing in die Vrystaat en Transvaal was die nypende gebrek aan deeglik opgeleide onderwysers om die jeug te onderrig. Die Voortrekkers het meer as eenkeer pogings aangewend om hierdie toestand, wat deur hulle as uiters ongewens beskou is, te verbeter.

In Nederland het die Voortrekkervriend prof. U.G. Lauts van die wens van sy vriende verneem. Hy was daarvoor verantwoordelik dat die Transvalers twee Nederlandse onderwysers verkry het. Hulle was Hendrik van der Linden en W.J. Spruyt, onderwysers wat in 1851 op Potchefstroom en Rustenburg begin werk het. Verder het 'n kerklike kommissie in Amsterdam vir die uitsending van die onderwyser W. Poen gesorg. Terwyl die twee eersgenoemdes as goewermentsonderwysers in Transvaal begin het, het Poen in Lydenburg in diens van die plaaslike kerkraad begin werk. Op dié wyse kon die Transvaalse jeug in 1851 oor drie bevoegde onderwysers beskik.

Agt jaar later het die eerste goewermentsonderwyser van Pretoria, Hendrik Stiemens, sy intrede in die teenwoordige Transvaalse hoofstad gedoen.

Stiemens het sy nuwe vaderland op verskillende wyse gedien. Aanvanklik was hy onderwyser, daarna sekretaris van President Stefanus Schoeman, met wie hy al die wel en wee tydens die Transvaalse woelings van die vroeë sestiger jare gedeel het. Daarna het 'n tydjie gevolg waarin Stiemens as privaatonderwyser opgetree het. Deur Staatspresident M.W. Pretorius daarvoor aangesoek het Stiemens weer in die staatskantoor op Pretoria begin werk om tydens die Eerste Anneksasie in 1879 af te tree.

Daarna het hy 'n tydlank in Nederland vertoef om daarna weer as Waarnemende Superintendent van Onderwys die drie jaar tussen die aftrede van ds. S.J. du Toit en die aanstelling van prof. N. Mansvelt te vul.

Dit was tydens sy verblyf in Nederland dat Stiemens 'n tweektal lesings oor sy ervarings in Suid-Afrika gegee het. In die dertiger jare is dié mededelings in 'n maandblad in Nederland, die bekende letterkundige tydskrif "De Gids" gepubliseer sonder dat die naam van die opsteller daarby vermeld is.

Die skrywer was onlangs so gelukkig om met 'n familielid van Stiemens in Nederland in verbinding te kom. Tans is die waardevolle beskrywing van die eerste goewermentsonderwyser van Pretoria in ons land.

Die beskrywing, wat in 'n netjiese handskrif geskryf is, beslaan ruim 120 bladsye, waarvan 'n groot gedeelte uit waardevolle gegewens bestaan oor Natal en Transvaal in die laaste deel van die vyftiger, die sestiger en sewentiger jare van die vorige eeu. Soos reeds vermeld het Stiemens 'n rol in die woelings gespeel wat in die sestiger jare die Transvalers 'n tydlank verdeel gehou het. Aangesien hy 'n belangrike ooggetuie van hierdie stryd was, is sy mededelings ook in die verband waardevol.

Hendrik Stiemens het, as gevolg van briefwisseling met die Voortrekkervriend prof. U.G. Louts besluit om van Suid-Afrika sy nuwe vaderland te maak.

Aan die begin van Desember 1856 het hy, sy eggenote en 'n baba van vier maande in Amsterdam aan boord van die fregatskip "Prins Frederik" gegaan, nadat prof. Louts hom teen 'n salaris van ruim £ 250 per jaar as onderwyser te Pinetown (Natal) aangeneem het. Prof. Louts, aldus Stiemens, het dit in sy hoedanigheid as saakgelastigde vir die Boere gedoen.

Na 'n onaangename seereis het die passasiers aan die begin van Mei 1857 aan die Kaap aangekom. Die aanblik van die stad was verruklik, die verblyf van drie weke in Kaapstad besonder aangenaam. Byna was die "Prins Frederik" by sy vertrek gestrand. Van die Kaap na Port Natal (Durban) het storms die reis onaangenaam gemaak. Kosskaarste aan boord en een kommetjie met drinkwater per dag het die reis ondraaglik gemaak.

Eindelik het die baai in sig gekom, maar van die kus is gesein dat die skip in volle see moes bly omdat 'n storm verwag is. 'n Verskriklike storm, gepaard gaande met 'n kwaai donderstorm, het die skip in 'n haglike toestand laat verkeer. Die bemanning het gesukkel om sy werk te verrig, terwyl die kaptein geen woorde van troos of bemoediging aan die wanhopige passasiers gerig het nie. Gelukkig het die storm bedaar, maar die skip is op so'n wyse deur die golwe heen en weer geslinger dat dit ver uit sy koers geslaan is. Na veertien dae, nou onder gunstiger omstandighede, het die "Prins Frederik" sy anker eindelijk in die baai van Port Natal laat val.

Met 'n tweetal skuite is die passasiers na die strand vervoer, waar - aan die waterkant - twee ossewaens gereed gestaan het om reisigers en bagasie te vervoer.

Dié reisigers wat geen plek op die waens kon kry nie, is deur

Naturelle na die vaste wal gedra.

Vir die meeste reisigers, onder wie Stiemens, was die bestemming van die reis Pinetown, waar hulle in diens van die Nederlandse kolonis Colenbrander sou tree.

'n Stewige maaltyd in Durban het die ellendes van die seereis laat verdwyn, maar 'n wrede ontnugtering het vir Stiemens gevolg. Hy het Colenbrander in Durban ontmoet, hom sy aanstellingsbrief gewys en moes daarna verneem dat dit van geen waarde was nie. In Pinetown het slegs een Nederlandse gesin gewoon en hulle het reeds 'n huisonderwyser besit.

Stiemens was teleurgestel, maar Colenbrander het aangebied dat hy die onderwyser en sy gesin sou huisves, terwyl twee Transvalers met dieselfde aanbod gekom het indien Stiemens hom metterwoon in die Oorvaalse wou vestig. Dit was onmoontlik. Inmiddels het Stiemens besluit om afleiding in Durban te vind. Die stad, aldus ons mededeler, was nog in aanbou, orals het hulle Engels gehoor en gesukkel om hulle verstaanbaar te maak.

Kort daarna het 'n dertigtal landverhuisers per ossewa na Pinetown vertrek. Die natuurskoon het die aandag van die reisigers geboei, terwyl op die plaas van Colenbrander nog veel meer te sien was wat die aandag van Stiemens en die syne só besig gehou het dat hulle ongetwyfeld al hul leed tydelik vergeet het.

Colenbrander was besig om 'n indigofabriek op te rig, het katoenstruik geplant en in sy tuin 'n groot hoeveelheid pyn-appels gekweek. Later sou Stiemens verneem dat die poging van Colenbrander misluk het. Die onderneming het hierdie staatsmaker baie geld gekos, maar tot vandag toe is die naam Colenbrander aan die Natalse dorpie Nieu-Gelderland verbind, die plek waar hy en sy familieledes saam met 'n aantal Nederlandse immigrante met suikerplantasiebou begin het.

Stiemens het rusteloos begin word en besluit om van Pinetown na Pietermaritzburg te stap om daar sy geluk te beproef. Die nagtelike donker het hom oorval, hy het 'n paar uur in die ruigtes lê en slaap, maar is deur die gehuil van jakkalse en ander klein wild wakker gemaak. Hy het opgestaan, weer verder gestap en gedwaal totdat hy eindelijk 'n huis gewaar en daar onderdak gekry het.

Die volgende oggend was hy vroeg uit die vere en het betreklik gou in Pietermaritzburg aangekom. Daar was hy so gelukkig om 'n paar medepassasiers van die "Prins Frederik" te ontmoet wat hom aan 'n Afrikaner bekend gestel het. Uit sy mond het Stiemens verneem dat hy in Pietermaritzburg geen werk sou vind nie. Allereers was alles Engels en verder moes Stiemens eers met die

gewoontes van sy nuwe land vertrouwd raak. Daarom, aldus sy segsman, sou dit die beste wees om eers boereskoolmeester te word. Die raadgewer, na wie Stiemens goed geluister het, het vertel dat sy swaer, 'n boer, in Pietermaritzburg was en waarskynlik graag 'n onderwyser vir sy kinders sou wil hê.

In die volgende woorde deel Stiemens 'n deel van die gesprek tussen die toekomstige werkgewer en die nuwe meester mee.

"Hij: Is jij die Hollander wat kom jij. maak?"

Ik: Ja Mijnheer ik ben Hollander en ben met mijne familie hier gekomen om Afrika tot mijne woonplaats te kiezen.

Hij: **Nou**, ons is schaarsch van Hollanders. Jij wil schoolmeester wor nê?

Ik: Als ik goed geplaatst kan worden, ja."

Daarna het die ondersoek na die bekwaamhede van die onderwyser begin, nadat 'n Bybel te voorskyn gebring is.

"Kan jij lees?" was die eerste vraag. Nadat Stiemens bevestigend geantwoord het, is hom versoek om 'n deel uit Genesis of Eksodus voor te lees. Vervolgens is die vraag gestel of die meester kan skryf. Weer het Stiemens bevestigend geantwoord, waarop die versoek gevolg het om 'n deel van Gesang 24 te sing. Vervolgens het die versoek gekom om Psalm 25 "met draayers" te sing. Meester het nie geweet wat van hom verlang is nie, maar nadat sy ondervraer hom Psalm 25 voorgesing het, het Stiemens verklaar dat hy die kuns, om "met draayers" te sing, verstaan. Die ondersoek het bevredigend verloop en daarna is die voorwaardes vir indiensneming bespreek.

Stiemens is £3 per maand aangebied om die ses kinders van sy werkgewer te onderrig. Van ander kinders kon hy vyf sjielings skoolgeld per maand vra. Verder sou hy vry kos en inwoning ontvang, terwyl klere nie by die vergoeding ingesluit was nie.

Stiemens wou graag meer besonderhede weet en het gehoor dat hy en sy gesin weekliks 'n bok of 'n hamel, wildvleis, meel en vet sou ontvang. "Uw vrouw kan dan banje bak en keerse maak", is daaraan toegevoeg. Toe Stiemens geantwoord het dat sy vrou dit nie kan doen nie, moes hy hoor: "Nou is dan die Hollandsche vrouwen zoo gevrot dat zij dat niet kan nie? da's aardig, dan zal mijn ou vrouw dat wel doen."

'n Paar dae later was Stiemens en sy gesin op die plaas van sy eerste werkgewer in Suid-Afrika, mnr. Marais, wat aan die Boesmansrivier gewoon het.

Spoedig het dit die onderwyser duidelik geword dat die stelsel bestaan het om kinders in te prent dat onderwysers as strafwerktuie gehuur is, pleks dat hulle as kindervriende beskou is. Die verwelkoming was buitengewoon hartelik en daarna is die besoekers met 'n "Kom nader" in die woning binnegelei. Kort

daama is die eerste Boeremaaltyd aan die gaste voorgesit. Kop, pens en pootjies, stampmielies en aartappels wat in suiker gestoof was, brood, botter en melk het uitstekend gesmaak. Kort daarna is die kliphuis besigtig. Stiemens het die kooigoed van die wa afgehaal en spoedig het die vermoede reisigers geslaap. Plotseling is 'n geluid gehoor soos die gestamp van die voete van 'n regiment voetvolk. 'n Trop bokke, wat voorheen in die kliphuis oornag het, is gedwing om die hasepad te kies. Veiligheidshalwe het die verskrikte meester die deuropening toegemaak en op die skooltafel gaan slaap. Die nag het verder sonder noemenswaardige voorvalle verloop en die volgende dag het almal hard gewerk om die kliphuis behoorlik bewoonbaar te maak. Die volgende dag was 'n Sondag. Van heinde en ver het vriende opgedaag om met die nuwe meester kennis te maak. Sommige het hul kinders gebring, ander het biltong, aartappels of boerbeskuit gebring. Meester moes die diens lei en het 'n gedrukte preek voorgelees.

Maandag het die skool begin. Om nege uur het die kinders opgedaag. Vrees was op almal se gesiggies. Hulle het aldus Stiemens-gedink dat hy met die stok sou begin en met die sweep eindig. Dat was gewoon in dié dae, want die meeste skoolmeesters van die ou tyd was gedroste matrose, aldus Stiemens. Spoedig het die kinders ontdek dat die nuwe meester 'n kindervriend was, die kinders was leergierig en mnr. Marais het ook dikwels kom luister. Ses lesure per dag en vry op Saterdag en dan het Stiemens groente begin plant en blomsaad saai. Maar 'n strawwe haelstorm het gekom, alles verwoes en sowel meester Stiemens as mnr. Marais kon weer van vooraf begin.

Meester moes in die begin nog heelwat leer. Op 'n sekere dag het 'n jong kuiergas op die plaas verskyn. In die skool het die dogters begin lag. Meester het niks daarvan verstaan nie, maar die volgende dag het hy verneem dat Gileam en Dirkie opgesit het "tot de keers dood was".

Meester het dit as sy plig beskou om hom op ernstige wyse met Dirkie te onderhou. Sou soiets weer gebeur, dan sou hy haar verdere toegang tot die skool ontsê. Daarna het hy alles aan mnr. Marais gaan vertel. Groot was sy verbasing toe sy verhaal met gelag aangehoor is. Toe moes die onderwyser verneem dat dit die gewoonte was wanneer 'n paartjie verloof raak. Tewens was Gileam 'n ordentlike seun en Dirkie oud genoeg om te trou.

Nege maande het Stiemens sy werk in diens van mnr. Marais verrig. Daarna was die ouers van mening dat hul kinders ver genoeg gevorder was om belydenis te kan doen. Aansoeke van ander ouers het gekom en kort daarna het Stiemens en sy gesin na Mooirivier se wêreld getrek om daar, in diens van mnr.

Lötter, nie alleen 'n besonder aangename tyd nie, maar ook 'n periode van verder leer en aanpas deur te bring.

Die plaas was een van die mooiste van Natal, die plaasbewoners welgesteld.

Pragtige spanne osse, volgens kleur uitgesoek en meer as 250 perde was 'n lus om te sien. Mnr. Lötter het jaarliks 50 jong perde aan die Engelse leër verkoop waarvoor hy per stuk van £25 tot £50 ontvang het. Daarby was hy 'n bedrewe stoker van perske-brandewyn. "Tant Bella" was 'n werksame, sorgsame huisvrou. Wat bak en kook betref was sy onoortreflik. Sy het kerse gemaak, asyn vervaardig en seep gekook. Van skoenmakerswerk en kalkbrand het sy verstand gehad. Haar skape of bokke het sy soos die beste slagter geslag. Die gesin was met agt kinders geseën. Mevr. Stiemens het heelwat nuttige wenke van haar gasvrou ter harte geneem. Nege maande het meester Stiemens die jeug onderdig en wanneer hy sy herinnerings aan sy verblyf aldaar afsluit dan getuig hy dankbaar:

"nog lang zal het mij een aangename herinnering zijn de goedheid en beleefdheid gedurende ons verblijf aldaar bewezen". In die volgende gesin was daar huislike moeilikhede, terwyl die kos ook nie te ruim toebedeel was nie. 'n Onaangename voorval het die stemming tot so'n mate bederf dat Stiemens besluit het om te probeer om in Greytown aan die slag te kom.

Die vooruitsigte aldaar was nie te gunstig nie. Redding het gekom in die vorm van twee briewe, afkomstig van Staatspresident M.W. Pretorius en Staatsprokureur Proes. Albei het Stiemens uitgenooi om na die Oorvaalse te kom.

"Altijd had ik lust gehad om in dat nog woeste land te wonen", skryf Stiemens. Sy vrou het die gedagte ook toegelag om na Transvaal te gaan. Voorberei vir 'n lang reis wat volgens skatting ongeveer ses weke sou duur, was die Stiemensgesin nie. Gelukkig het hulle daarin geslaag om 'n ossewa te kry, waarvan die eenaar bereid was om hulle teen betaling van ongeveer £75 na Transvaal te vervoer.

Aan die begin van September 1859, aldus Stiemens, is die reis aanvaar. 'n Nederlandse boukundige, wat sy heil as timmerman in Transvaal wou soek, is tydens die reis oorlede nadat deur 'n ongelukkige sameloop van omstandighede 'n wawiel oor sy liggaam gegaan het. Die reis was vol awonture. Wild van alle soorte was nog volop en na 24 dae het die reisigers 'n viertal veeboere ontmoet wat met hul skape op trek was om beter weiding te soek. Hulle was teweens wildjagters en volgens Stiemens "regte Enakskinderen".

Nadat nog 'n buffeljagter by die Vaalrivier ontmoet is, wat mevr. Stiemens met 'n paar pragtige volstruisvere en buffel-

bil tong vereer het, het die ossewa op 11 September 1859 deur die strate van Potchefstroom gerol.1)

'n Nuwe hoofstuk in die geskiedenis van Stiemens se loopbaan in Suid-Afrika het begin.

In Potchefstroom, in daardie dae die setel van die Transvaalse regering, is Stiemens op gasvrye wyse deur die Staatsprokureur, mnr. B.C.E. Proes, ontvang. Die Goewermentsekretaris was so bereidwillig om die nuwe onderwyser aan Staatspresident M.W. Pretorius voor te stel.

Verhasing oor die eenvoudige woonhuis van die staatshoof spreek vandag nog uit die aantekeninge van Stiemens. Hy het die President in 'n groot vertrek aangetref. 'n Kers, wat op 'n ongeverfde tafel gestaan het, het die Staatspresident en sy gade die nodige lig verskaf. President Pretorius was in 'n molvelpak gekleed, mevrou Pretorius het 'n kappie gedra terwyl 'n bont doek oor haar skouers vasgemaak was.

Spoedig het die besoeker ontdek dat die Staatspresident oor 'n gesonde oordeelsvermoë beskik het. Stiemens is vrye keuse in verband met sy standplek toegestaan en hy het besluit om Pretoria te kies. In die President se kantoor is die aanstellingsbrief opgestel en onderteken en daarna het die staatshoof die pasbenoemde onderwyser op só'n wyse toegesprek dat dit diep indruk op Stiemens gemaak het.

Die salaris is op £90 per jaar vasgestel, waarby die opbrengs van skoolgeld gevoeg is. Die volgende dag is nader met die Staatspresident kennis gemaak, terwyl Potchefstroom besigtig is. Dit was, aldus Stiemens, 'n mooi dorp wat uit ongeveer 30 tot 40 huise bestaan het. Die meeste huise was winkels waarin baie handel gedryf is.

Nadat die onderwyser en sy vrou die nodige pakkos gekoop het, is hulle per ossewa na Pretoria. Onder gewone omstandighede was dit 'n reis van drie dae, maar die wadrywer het dikwels uitgespan. Stiemens het die oponthoud nie betreur nie, die ossewa het van plaaswoning na plaaswoning gery, orals is nuwe indrukke versamel en na sewe dae het die reisigers in Pretoria aangekom.

'n Paar jaar na die stigting van Pretoria het die eerste goewermentsonderwyser sy verskyning gemaak in 'n klein dorpie wat later tot 'n groot stad sou uitgroeï. In 1859 was daar 'n kerk, 'n kantoor, twee winkels en drie woonhuise. Naby die jong dorpie was 'n paar plaaswonings. Die handjievul inwoners was bly om 'n onderwyser in hul midde te hê en het hulle beywer om die nuwelinge onderdak te verskaf. Stiemens en sy vrou en baba het hul intrek in 'n klein, maar gerieflike huis op een van die plase geneem. Saans is meel, vleis en ander benodighede ongevra

gebring. Dit het die verhouding besonder veraangenaam, maar aan die ander kant moes die meester en sy vrou heelwat ontbeer wat hulle in Holland as vanselfsprekend beskou het. Mevrouw Stiemens moes brood bak en seep en kerse maak, meester Stiemens was verplig om sy eie skoene te maak en te herstel. 'n Skoolgebou was nie aanwesig nie, maar spoedig het behulpsame en vaardige hande 'n bestaande hartbeeshuisie in 'n skool verander. Tafels en skoolbanke is gemaak en binne 'n week was die nuwe meester deur 'n twintigtal leerlinge omring.

Tydelik het die hartbeeshuisie goeie dienste bewys, maar Stiemens het op die bou van 'n skool aangedring. Weer het hy nie vergeefs 'n beroep op die Pretorianers gedoen nie. Van al kante het hulp en steun opgedaag. Die een ouer het stene gebring, die ander het met gras vir die dak gekom, 'n paar het kalk gebrand, weer ander het klei en sand gebring, terwyl die beter bemiddeldes hul bydraes in die vorm van geld gegee het (2).

Na drie maande was 'n uitstekende skool gereed, 'n gebou waarin Stiemens 'n sestigtal kinders onderrig het. Hoe begerig die ouers was om hul kinders aan 'n opgeleide onderwyser toe te vertrou, blyk uit die mededeling dat sommige boere dorpwaarts gekom het om hul kinders in die geleentheid te stel om onderwys te ontvang. Hulle het hartbeeshuisies gebou en tydelik daarin gewoon om hul kinders in staat te stel om te leer.

Meester Stiemens het ook nog ander werksaamhede verrig. Op Sondae moes hy in die eenvoudige kerkie op die teenwoordige Kerkplein die godsdiensoefeninge lei, terwyl maar al te dikwels ouers gekom het om 'n ou horlosie of 'n groter uurwerk te laat herstel. Volgens hulle was die nuwe meester in alles bedrewe. Wanneer hy die teenoorgestelde beweer het, dan was hulle nie daarmee tevrede nie. Soms moes ou Bybels in 'n nuwe band gesteek word, dan was Stiemens weer bedrywig om testamente op te stel. In die laaste geval was die vergoeding f1 vir elke testament wat hy opgestel het.

Uit die volgende mededeling blyk wat sommige ouers as doelstelling van die onderwys beskou het. Eendag het 'n moeder haar agtienjarige seun skool toe gebring. Die seun kon nie lees nie en Stiemens het besluit om sy nuwe leerling te leer spel. Dit was nie volgens die smaak van die moeder nie, wat 'n Bybel saamgebring het. Haar kommentaar was: "Nee, hy mot maar net nou in de boek lees hy mot lidmaat wor' hy wil bietjie gaan trouw", aldus Stiemens in sy beskrywing.

Kort daarna is Stiemens in staat gestel om 'n eie huis te koop. Die vorige eienaar, wat 'n nuwe woning gebou het, het egter die deure uit sy ou huis verwyder. 'n Skrynwerker was onbekend in Pretoria en bygevolg was Stiemens verplig om eiehandig deure te maak.

Geselligheid was 'n kenmerk van die outydse samelewing in Pretoria. Wanneer saans 'n geweeskoot by 'n woning geknal het, dan was dit die teken vir die dorpsgenote om daar te gaan kuier. Almal is gasvry onthaal, want - soos Stiemens dit gestel het - almal was burgers van die Republiek en almal het soos seuns van een huisgesin saamgeleef.

Terwyl die oueres gesels het, het die jonger geslag so 'n aangename aand dikwels met 'n dans afgesluit.

Ruimte was daar vir almal, grond was volop. Wie voor 1859 in Transvaal kom woon het, was vry om twee plase volgens sy keuse uit te soek, wie later verskyn het, was op een plaas geregtig. Die eienaar was verplig om vir elke plaas jaarliks £1 belasting te betaal. Plaasregte het dikwels van eienaar verwissel. Stiemens maak melding van 'n bottel perskebrandewyn, terwyl hy persoonlik op die wyse 'n plaas vir 'n ou silwer horlosie gekry het, 'n plaas wat hy ses jaar later vir £150 verkoop het.

Stiemens se skool het aanvanklik in 'n bloeiende toestand verkeer. In oorleg met die Staatspresident het hy besluit om, behalwe lees en skryf, ook ander leervakke soos aardrykskunde en rekenen te onderwys.

Die eersgenoemde nuwe vak sou sy skool spoedig ernstig in die gedrang bring. Toe die meester die vraagstuk van die draaiing van die aarde ter sprake gebring het, het die ouers daarin 'n leer van die Antichrist gesien, met dié gevolg dat aan die einde van dieselfde maand van die tagtig leerlinge nog slegs 'n dosyn oorgebly het.

Op hierdie tydstip het 'n wending in die staatsake in Transvaal die onderwyser tydelik uit sy netelige posisie verlos. Staatspresident M.W. Pretorius is met meerderheid van stemme as staatshoof van die susterrepubliek gekies. In die Suid-Afrikaanse Republiek is Stefanus Schoeman als waarnemende Staatspresident aangestel. Hy het Stiemens versoek om teen 'n salaris van £200 per jaar as Staatsekretaris op te tree, 'n aanbod wat aanvaar is.

Deur bogenoemde benoeming aan te neem het Stiemens van nou af ten nouste met die Transvaalse politieke wrywings van sy tyd in aanraking gekom. Die posisie van Schoeman was van die begin af moeilik, aangesien die (enkel) Gereformeerdes, onder leiding van die latere Staatspresident Kruger hul ontevredenheid oor die aanstelling van Schoeman nie weggesteek het nie, aldus Stiemens. Alvorens Stiemens die verloop van hierdie stryd skets, wy hy sy aandag aan 'n tweetal reise wat hy saam met Schoeman onderneem het. Die eerste reis was na Soutpansberg, vanwaar die regering klagtes ontvang het as sou die blankes die Naturelle op barbaarse wyse behandel het. Dit het geblyk dat 'n klein aantal

blankes krale aangeval en vee van die Naturelle gesteel het. Schoeman, sy seun en Stiemens het met 'n tagtig stanhoofde vergader, maar die skuldiges was nie van plan om hulle aan die straffende hand van die gereg te onderwerp nie. Hulle het 'n poging aangewend om die kommissie van ondersoek te verja, 'n poging wat misluk het. Later het die Naturelle self die wet in hande geneem, aldus Stiemens.

Soutpansberg was in die dae 'n belangrike handelsentrum. Olifantstande, waarvan sommige meer as 120 pond geweeë het, is vir krale en koper ringe verruil.

Kort voor die terugreis aanvaar is, het 'n Baster, wat deur die besoekers as veldkornet oor 'n aantal Naturelle aangestel was, een van sy seuns gebring en Stiemens versoek om hom in Pretoria te probeer opvoed en as kinderoppasser te gebruik. Stiemens het aanvanklik geweier, maar die segsman het verklaar dat hy ongeveer veertig kinders besit en dat hy hulle nie almal kan kos gee nie. So het "Silo Vela" na Pretoria vertrek. By dieselfde geleentheid het 'n bediende van die Portugese konsul in Soutpansberg met 'n klonkie gekom wat 'n kaartjie om die hals gedra het, waarop geskryf was: "Present voor den Heer Stiemens". So het "Silo Vela" en "Present" na Pretoria verbuis. Terwyl eersgenoemde die gesin geruime tyd gedien het, het "Present" betreklik gou van eienaar verwissel.

Terug in Pretoria moes Schoeman ontdek dat alles in rep en roer was. Die teemarty was baie bedrywig, maar dit is noodsaakliker geag om eers na Wakkerstroom en Soeloeland te gaan. Oproerigheid en die wenslikheid om 'n verdrag met Panda te sluit oor St. Luciabaai is as belangriker aangeleenthede beskou. Deur St. Luciabaai te verwerf sou die Transvalers oor 'n eie hawe beskik. Daardeur sou hulle duisende ponde invoerregte bespaar, maar tewens onafhanklik van die Brits-beheerde hawens in Suid-Afrika wees. President M.W. Pretorius sou, namens die Vrystaat, terselfdertyd sy opwagting by Panda maak.

Schoeman, Stiemens en die Staatsprokureur het op reis gegaan, terwyl die bewind aan twee lede van die Uitvoerende Raad oorgeleë is. Na vyf dae het die geselskap te Wakkerstroom aangekom, waar hulle President M.W. Pretorius en 'n paar Vrystaatse Raadslede ontmoet het. Gesamentlik het die twee groepe na Panda se stad vertrek. 'n Boodskapper is gestuur, maar Panda het laat verstaan dat hy eers die volgende dag die Boere sou kan ontvang. As bewyse van sy vredeliewende bedoelings het hy 'n wit os en 'n swart skaap gestuur.

Die volgende dag is die geselskap na Panda se verblyfplek gelei, wat deur 'n groot aantal strooise omring was waarin sy vroue gewoon het. Voor Panda se verblyfplek was 'n groot paal

opgerig waaraan 'n aantal ossesterte **gehang het as tekens** van sy koninklike waardigheid. Van 'n smous het die Transvaalse afgevaardigtes tydens hul reis 'n paar lang stawe gekoop soos die wat deur tamboer-majoors van 'n orkes gedra word. Panda was besonder in sy skik met die een van hulle wat hom as geskenk aangebied is.

Na die gewone begroetingsplegtighede het 'n tolk die wense van die besoekers kenbaar gemaak. Aan Panda is verklaar dat die Boere vergunning wou hê om 'n pad na die baai aan te lê en toestemming om St. Luciabaai te beset.

Panda het voorlopig sy medewerking beloof en die Boere versoek om twee dae later op 'n vergadering te verskyn. Verder het hy in die vooruitsig gestel om die besoekers op 'n krygsdans te onthaal.

In die geheim het hy versoek dat die Boere hom sou help om te belet dat Ketswajo sy opvolger sou word. Die seun, wat hy as sy opvolger aangewys het, het **gevlug**. Panda sou graag wil hê dat die Boere hom onder hul beskerming sou plaas.

Twee dae later het die byeenkoms plaasgevind. 'n Geselskap van ongeveer twintig blankes, wat in die geheim goed gewapen was, het Panda en 'n groot aantal indoes ontmoet. Ofskoon 'n klein aantal van hulle, met Ketswajo as segsman, besware gekoester het, **het die oorgroot meerderheid die versoek** van die Boere goedgekeur. Woeste krygsdansen het gevolg en nadat die besoekers weer 'n wit os en 'n swart skaap aangebied is, is die terugreis aanvaar. In die Wakkerstroomse is 'n aantal rowende en stropende Boesmans opgespoor en daarna is Transvalers en Vrystaters op pad Bloemfontein toe. Stiemens het in President Pretorius se muilewa gereis.

In Bloemfontein is die Transvaals-Vrystaatse grensgeskil opgelos en daarna kennis gemaak met George, 'n seun van Mosjesj, wat op Europese wyse gekleed was en vloeiend Engels gepraat het. Hy sou die geselskap na sy vader se stad begelei om daar die verhouding tussen Mosjesj en die Transvaler en Vrystaters te bespreek.

Mosjesj is deur Stiemens beskryf as 'n "grijze dikke kaffer". Die reeds genoemde George, wat nou sy Europese klere met die van sy stam verwissel het, het uit naam van Mosjesj gepraat. Die samespreking het in 'n huis plaasgevind, waarin Mosjesj en sy raadgevers aanwesig was. Op 'n misvuur het 'n ketel gestaan waarin koffie gemaak is wat byna ondrinkbaar vir die besoekers was.

Om die besoekers 'n indruk van sy mag te gee, het Mosjesj sewe berede regimente laat aanruk, van wie die meeste perderuiters met onbruikbare gewere bewapen was. Miskien as gevolg daarvan

het die besoekers alles kalm en sonder enige spoor van opwinding of verleentheid aanskou.

Mosjesj het, by monde van George, sy bereidwilligheid getoon om verdrae met die Transvaalse regering te sluit. Hy het beweer dat dit vrede tussen hom en die Vrystaters was. Bygevolg was verdrae oorbodig. Van Boerekant is die voorstelle verwerp. Mosjesj het verneem dat die twee state saamwerk en afsonderlike ooreenkomste nie gesluit kan word nie.

Oor Winburg, en Kroonstad het Schoeman en sy reisgenote na Potchefstroom gegaan. Daar moes hulle verneem dat, tydens hul afwesigheid, die teenstanders die Goewermentskantoor in Pretoria beset en krygswet afgekondig het.

Schoeman en die syne het 'n byeenkoms belê en 400 burgers het by die geleentheid beloof om na Pretoria te gaan en die teenstanders te verdryf. Na die byeenkoms het Schoeman en die ander lede van sy geselskap in alleryl na Pretoria gery. Wel was almal bevrees, maar die toestand was minder gevaarlik as verwag is. Die Goewermentskantoor is weer deur hulle in besit geneem... Nuwe beroering is verwek deur 'n besluit van die Sinode van die (enkel) Gereformeerde Kerk in Transvaal wat volgens Stiemens besluit het om die owerheid te versoek om hul leraar, ds. D. Postma, uit die Staatskas te salarieer.

Daar is afwysend oor die versoek beskik en daarna is die Regering laat verstaan dat 'n gewapende mag sou verskyn om Schoeman en sy aanhangers uit Pretoria te verdryf. 'n Boodskapper is na Potchefstroom gestuur om die 400 burgers aldaar te versoek om hulp te kom verleen.

'n Aantal ondersteuners van Schoeman het hulle inmiddels in sy woning verskans (3), 'n gelaaide kanon voor die deur opgestel en daarna 'n afgwagende houding ingeneem. Inmiddels het die vyandelike geledere aansienlik aangegroei. Die Goewermentskantoor het weer van besitter verwissel en daarna is 'n afgesant van die teenparty gestuur om die sleutel van die gebou te kom haal. Hy het 'n weierende antwoord ontvang en het vervolgens verklaar dat Schoeman en sy aanhangers as oproemakers en rebelle beskou en onder arres geplaas sou word.

Volgens Stiemens was veertien weerbare mans in die weiering betrokke, maar hulle was vasberade om 'n stryd op lewe en dood teen die oormag aan te bind wat ongeveer 600 man sterk was. Tot die middag van die dag van die weiering het alles rustig verloop. 'n Hollander, wat hom van die Schoemangroep wou verwyder, is gevange geneem. Stiemens se eggenote wou na haar woning terugkeer om moontlike plundering te voorkom. 'n Ander Hollander het aangebied om haar te begelei, maar is ook gevange geneem. Mevr. Stiemens het by haar huis aangekom. 'n Verwagte

aanval het inmiddele uitgebly waarop Stiemens, wat met 'n revolwer gewapen was, besluit het om huistoe te gaan om daar sy gesin te beskerm. Die vyand het hom ongehinderd laat gaan. Stiemens, wat baie vermoed was, het gaan slaap, maar is kort daarna deur sy vrou wakker gemaak met die mededeling dat 'n menigte by die huis saamdrom.

Die agterdeur van die huis is oopgebreek en voordat Stiemens kans gekry het om sy klere aan te trek het 'n dertig-of veertigtal van sy vyande die huis binnegedring en hom na die vyandelike laer oorgebring waar hy in die blok gesluit is.

Die twee Hollanders wat reeds vroeër die dag gevange geneem is, was sy maats. Die volgende dag het aangebreek. Die gevangenes is na die skoolgebou oorgebring en weer in die blok gesluit.

Daar het hulle verneem dat Schreeman en 'n paar van sy aanhangers in die loop van die dag na Potchefstroom vertrek het. Eers is die geselskap in die blok nog met drie en die volgende dag met twee gevangenes vermeerder. Die blok was nou vol en op bevryding was geen kans nie, ookal omdat die vyand 500 manskappe na Potchefstroom gestuur het en 'n heer en meester was.

Die gevangenes het, terwyl hulle in die blok gesluit was, onaangename dae deurgebring. 'n Paar gevangenes het tydelik die moed verloor, maar die meeste het volhard. 'n Transvaler het aan Stiemens gesê: "Ou meester ik zal die skandaal nie vergeet nie ik zweer ver jou as ik kom los ik zal een van die krygsraad skiet".

Later sou hierdie Transvaler bewys het dat hy geen slaaf van sy woord was nie. Hy het, tydens die gewapende botsing by Krokodilrivier, wraak geneem.

Agt dae nadat Stiemens gevange geneem was, moes die gevangenes voor die krygsraad verskyn. Hulle kon na die aanklagtes luister, maar is nie in die geleentheid gestel om te antwoord nie. Die selfde aand het 'n geheime boodskap Stiemens bereik. Indien hy na sy vyande sou oorloop, dan sou hy in vryheid gestel word en sy nuwe meesters as sekretaris kan dien. Met verontwaardiging het Stiemens die aanbod, wat volgens hom van die krygsraad afkomstig was, verwerp.

Die volgende oggend het die gevangenis weer voor die krygsraad verskyn. As hoof van die rebelle is Stiemens toegelaat om die krygsraad, onder voorsitterskap van Kruger, toe te spreek. Stiemens het in sy pleidooi 'n beroep op die menslikheid en godsvrug van die latere Staatspresident gedoen. Daarna is die gevangenes weer na hul tydelike verblyfplek teruggevoer om na 'n half uur hul vonnisse te kan verneem. Die drie hoofbeskuldigdes, onder wie Stiemens, het verneem dat al hul besittings in beslag geneem is, hulle sou oor die grens gesit

word en is voëlvry verklaar. Een en ander moes binne sewe dae ten uitvoer gebring word. Hulle kon nog kies tussen sewe dae huisarres en volledige bewegingsvryheid.

Stiemens het geweier om die dertig pond te betaal, ses ander veroordeeldes het sewe dae bewegingsvryheid bo huisarres verkies. Vervolgens het die oorwinnaars na Potchefstroom vertrek waar staat van beleg afgekondig is.

Aanvanklik het Schoeman en die syne teen 'n oornag stand gehou, maar later die aftog geblaas. Schoeman, wat inmiddels ook voëlvry verklaar was, het na die oorkant van die Vaalrivier uitgewyk en Stiemens laat verstaan om vir beraadslaging oor te kom om te probeer om die vryheid te herwen.

Stiemens se sewe dae was verby en feitlik sonder besittings het hy na die Vaalrivier vertrek om daar, op Vrystaatse grond, onderdak by familielede van Schoeman te kry. Sy vrou en drie kinders het in die distrik Heidelberg agtergebly. Ongeveer twee maande het Stiemens in ballingskap deurgebring, maar van verandering van die staatkundige verhoudings in Transvaal was geen sprake nie. Omdat hy niks van sy gesin vernem het nie, het hy besluit om ten spyte van die feit dat hy voëlvry verklaar was, hulle op Transvaalse grond te gaan besoek. Sy plan was om saam met sy gesin in die Vrystaat te vertoef, sodat die gesin tenminste weer verenig sou wees. Die boer, by wie die gesin verblyf gehou het, het opdrag gekry om met 'n ou wa tot in die midde van die Vaalrivier te ry. Daar was die grens tussen die twee republieke en vandaar moes die gesin deur die water stap om die oorkant te bereik.

'n Vrystaatse boer, 'n sekere Senekal, het die bannelinge eers gehuisves en hulle vervolgens na die tydelike verblyfplek van Schoeman vervoer. Die lewe was vol moeilikhede. Verskeie versiersels moes verkoop word om die nodige te kry en vriende aan die oorkant van die Vaalrivier het berigte gestuur wat nie hoopvol vir 'n spoedige bestuursverandering was nie. Temidde van hierdie ellende het 'n afvaardiging van Mosjesj verskyn wat uit twee van sy seuns bestaan het. Hulle het aangebied om 6.000 strydbare Natuurelle te lewer as hulptroep om weer aan die bewind te kom. Daarna sou Schoeman en die syne hulle moet bystaan in 'n oorlog wat hulle teen die Vrystaters wou begin. "Hoe ellendig wij het ook hadden, was er volstrekt geen sprake van aan dit verraderlijk voorstel gevolg te geven", aldus Stiemens in sy aantekeninge.

Die besoek van die afvaardiging het rugbaar geword en van vyandige Transvaalse kant is die Vrystaatse regering laat verstaan dat Schoeman en die syne met Mosjesj sou saamwerk. 'n Vrystaatse kommando is uitgestuur om Schoeman, sy seun en

Stiemens aan te keer, Hulle het besluit om in spelonke weg te kruip.

'n Patrollie het wel in die nabyheid gekom, maar niks bespeur nie. Daarna was die grootste gevaar voorlopig verby. Tog het Schoeman en Stiemens dit raadsaam gegag om tydelik na 'n eensame streek te trek. Daar het hulle 'n hartbeeshuisie gebou en op blesbokvleis en vis geleef. Die nood het weer hoër geklim en die Vrystaatse regering was nog steeds van plan om die bannelinge gevange te neem.

Behoorlike kleding het begin ontbreek en wanneer die kleinspan vir kos gevra het, was daar niks om vir hulle te gee nie. Stiemens het moed begin verloor, maar sy vrou het hom weer moed ingepraat om nie tot oorgawe oor te gaan nie.

Berig is aan die reeds genoemde Senekal gestuur om hulp te verleen. Hy het sy seun met 'n wa gestuur en 'n ou huis, wat hy en sy gesin sojuis ontruim het, aan Stiemens en sy gesin aangebied. Stiemens het die klein Senekals onderwys begin gee en kon met dankbaarheid waameem dat sy dierbares weer enigsins al die ontberings te bowe gekom het.

Schoeman en die syne kon dit ook nie langer uithou nie en kort daarna het almal weer onder een dak gewoon.

Die rus is weer versteur toe 'n Vrystaatse patrollie opgedaag het om die bannelinge na Bloemfontein oor te bring. Die kommandant wat van die valse aantygings verneem het, aldus Stiemens, het geweier om sy opdrag uit te voer. Hy het Schoeman en die ander bannelinge aangeraai om vrywillig na die Vrystaatse hoofstad te gaan om daar verantwoording af te lê.

Met 'n perdekar is die reis onderneem, maar die vertrek het aan die oorkant van die rivier bekend geword. 'n Transvaalse mag het die agtervolging begin, maar die reisigers nie ingehaal nie. In Bloemfontein het hulle hul saak in hande van die Uitvoerende Raad gelê. Almal is vrygespreek en is van 'n aantal begeleiders voorsien wat hulle na hul gesinne teruggebring het.

Weer het ook die berig oor die Vaalrivier gegaan. Binne veertien dae het die bannelinge verneem dat ongeveer 200 weerbare mans in Potchefstroom versamel het om Schoeman en Stiemens, saam met hul gesinne, weer na Pretoria terug te bring. Toe Stiemens in Potchefstroom aangekom het, het hy ongeveer 400 burgers aangetref. Die teenparty het die plan probeer veryd, 'n skermutseling het gevolg waarin Schoeman se mag 35 krygsgevangenes gemaak het. Hulle is ontwapen en sonder hul perde weer vrygelaat.

Langsaam het die opmars na Pretoria begin. 'n Aantal waens het die snelheid van die opmars vertraag, 'n krygsraad is benoem, 'n kommandant-generaal aangewys en kort voor die aankoms in

Pretoria was die krygsmag tot ongeveer 600 ruiters en 200 voetgangers aangegroei.

Die intog in Pretoria het in die volgende volgorde plaasgevind. Aan die voerpunt was die ruiters, daarop het 'n kanon gevolg, daarna die voetgangers en tenslotte die waens.

Die vyand, wat so 'n gedugte mag nie verwag het nie, het dit veiliger geag om die aftog te blaas. Vreugdeskote het in Pretoria geknal, die vlag is gehys en Stiemens het weer intrek in sy woning geneem, nadat hy onmiddellike ontruiming deur die teenwoordige bewoners gelas het.

Die vyand het inmiddels aan die Krokodilrivier stelling ingeneem en laer getrek. Tot laat in die nag het Schoeman en die syne krygsraad gehou. Besluit is om die vyand aan te val. In dieselfde volgorde waarin die troepe in Pretoria verskyn het, is hulle die volgende oggend die vyand tegemoet. Stiemens skets dan die verloop van die stryd soos volg. Op ongeveer 2.000 tree het 'n vyftigtal ruiters, sonder op bevele te wag, die vyand tegemoet gery. Onder hulle was een van Stiemens se blokgenote, 'n sekere Minnaar wat tydens sy gevangenskap verklaar het dat hy die dag van afrekening nie ongestraf sou laat verbygaan nie. Minnaar het van sy perd geklim en 'n vyandelike offisier en 'n burger, wat hom in Pretoria gevange geneem het, doodgeskiet. Die stryd het ontbrand en spoedig was 18 burgers gesneuwel en verskeie gewond. Aan weerskante kon vlugtendes opgemerk word, onder wie die artilleriste van Schoeman se ondersteuners, behalwe die offisier. Stiemens het hom gehelp om die kanon te bedien. By die tweede kanonskoot was die vyandelike geskut buite werking, terwyl twee burgers deur 'n kanonskoeël hul einde gevind het. Daarna het albei groepe strydendes na hul laers begin vlug. Skote het nog geknal, maar die afstand was te groot. Minnaar was onder die laastes wat teruggekom het. Aan Stiemens se kant was, soos hy vermeld, ook 'n Fransman. Aan weerskante is die wit vlag gehys, waarop die gesneuweldes en gewondes gehaal is. Aan die kant van Stiemens en sy medestryders was ses gesneuweldes en veertien gewondes, van wie later nog twee oorlede is. In die daaropvolgende byeenkoms van die krygsraad is, ondanks die protes van Stiemens en 'n paar ander, besluit om die bloedvergieting te staak. Uit protes het Stiemens en sy ondersteuners as lede van die krygsraad bedank. Schoeman en sy seun en Kruger was volgens Stiemens nie by die geveg aanwesig nie.

Daar is vrede gesluit en tot die verkiesing is W.C. Janse van Rensburg as staatshoof aangewys. Die verlede moes begrawe word en daarmee was Stiemens sy huis en onder besittings kwyt. Dit het hom so gegrief dat hy besluit het om hom as amptenaar aan

die Staat te onttrek en as boereskoolmeester op te tree. Die verkiesing het gekom en daarmee het President M.W. Pretorius, wat sy bedanking as Vrystaatse staatshoof ingedien het, die leiding in Transvaal oorgeneem.

Die land was in 'n gaotiese toestand en in skulde gedompel. Amptenare het geen salarisse ontvang terwyl skuldbewyse uitgereik is sonder dat daar van dek sprake was nie.

Staatspresident Pretorius het Stiemens versoek om as sy sekretaris op te tree, maar Stiemens wat - om sy eie woorde te gebruik - "genoeg van de politiek" gehad het, het vir die eer bedank. Wel het hy die pos van goewermentsonderwyser aangeneem. 'n Oplossing is gevind om hom vir verlies wat hy tydens die woelings gely het, te vergoed.

Die vredesooreenkoms het nie toegelaat dat Stiemens enige betaling kon ontvang nie. Die Volksraad het egter besluit om aan mevr. Stiemens, wat aan alles onskuldig was, 'n bedrag van fl.000 te betaal om op haar naam 'n nuwe woonhuis te laat bou.

* * *

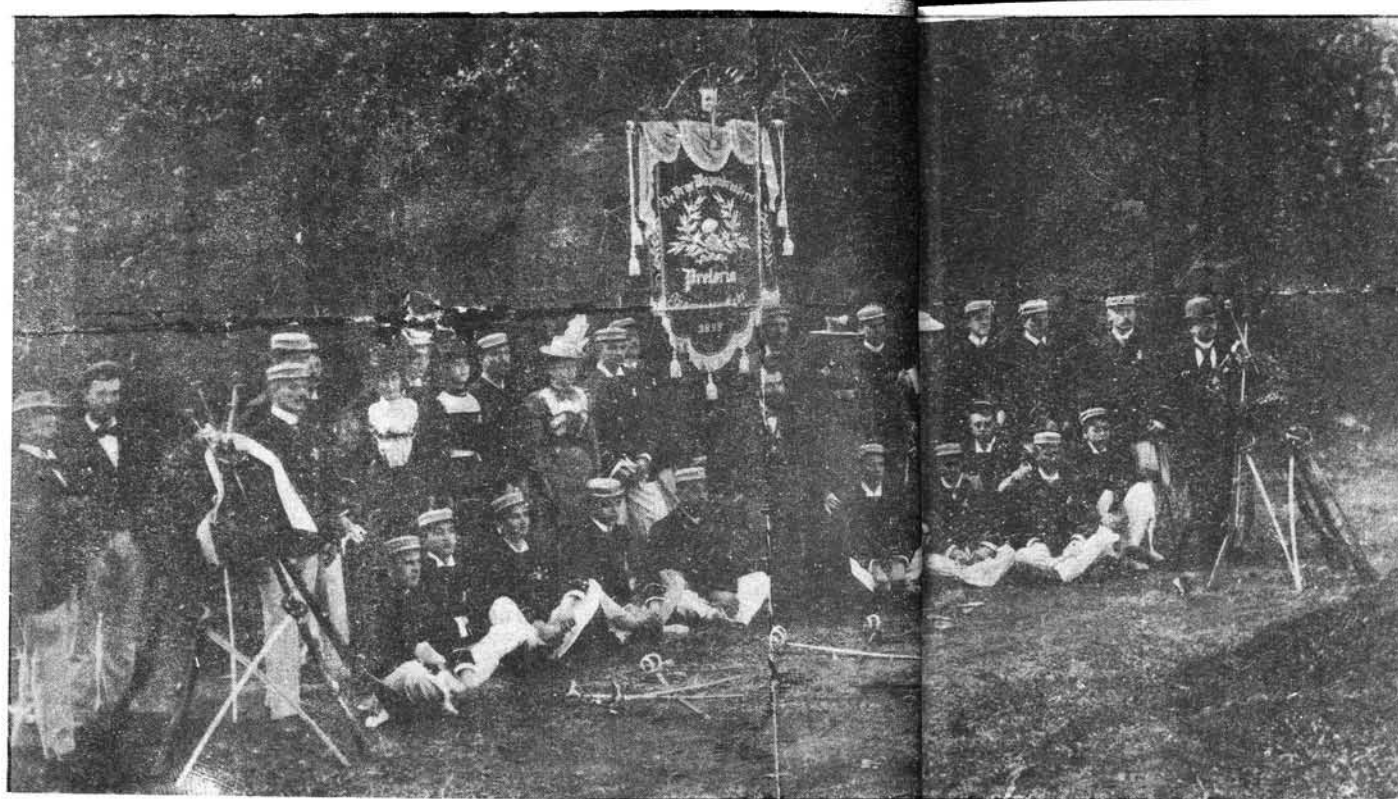
Tot 1869 het Stiemens sy werksaamhede voortgesit om in dié jaar eerste staatsklerk te word. Hy het die moeilike bestuurstydperk van President Burgers as amptenaar meegemaak en gesien hoe hierdie Staatspresident sy uiterste bes gedoen het om tot **heil** van land en volk te regeer en te arbeid. Shepstone het gekom en van alle Transvaalse amptenare wat hul betrekkinge wou bly beklee, is geëis om die eed van getrouheid aan die nuwe bewind af te lê.

Vir Stiemens was dit 'n moeilike oomblik maar met die oog op sy gesin en "vroegere wederwaardigheden", waaroor hy nie verder uitwei nie, het hy besluit om die eed af te lê.

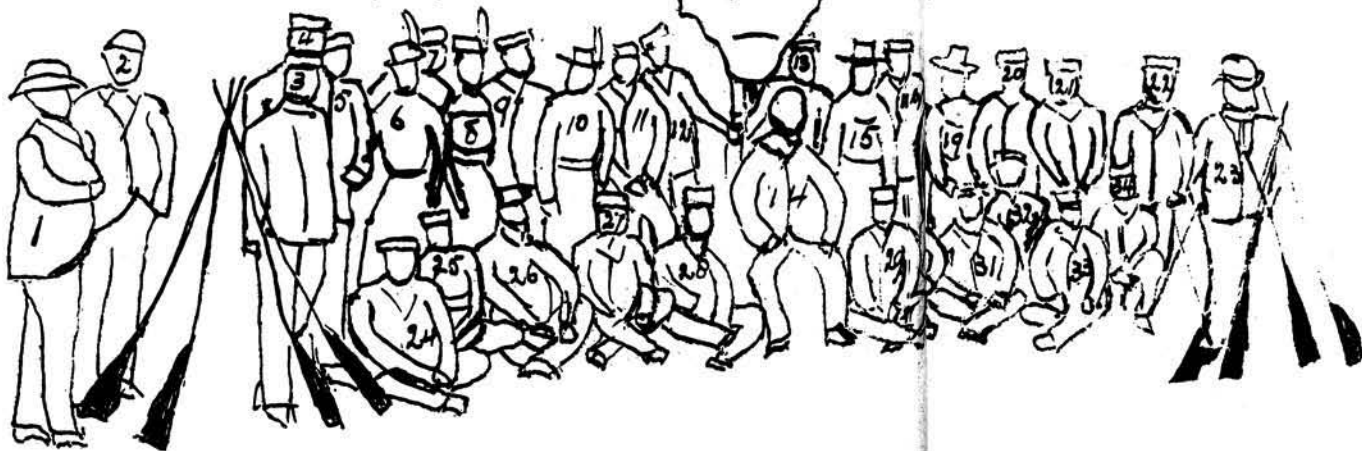
Na die intog van Shepstone het Pretoria, aldus Stiemens, "eene stad geheel aan de pracht en vroolijkheid gewijd" geword. Stiemens het tot 16 Oktober 1879 in diens van die nuwe regering gebly om daarna met 'n deel van sy gesin na Nederland te vertrek. In "De Volksstem" van 21 Oktober van dieselfde jaar is o.m. opgemerk: "en alleen de verandering van bestuur bragt hem er toe zijn welverdiend pensioen aan te vragen".

Aan die slot van die manuskrip kom die volgende opmerking voor: "Na achterlating van 3 onzer kinderen die er zeer goede betrekkingen hebben verlieten wij dit schoone land, welker bewoners nu nog in gedurige strijd zijn; maar als orde, rust en vrede terug keert, als de bewoners zich meer toeleggen op kunsten, wetenschappen en landbouw, als de menigvuldige steenkolen aldaar gebruikt worden om fabrieken te doen werken en als (vervolg op bls. 22)

(continued on page 22)

Die Skermvereniging "De Vrije Wapenbroeders" (opgerig Febr. 1898, Praewoor die oorlog van 1899-1902.
 Fencing Association "De Vrije Wapenbroeders" (established Febr. 1898, ia) before the war of 1899-1902.

(Foto mnr. S. Zagt)
 (Photograph Mr. S. Zagt)

(Skets en name verstrek deur dr. J.A. Valks). (Sketch and names supplied by dr. J.A. Valks).

1. Zwaters
- 2.
3. Hildebrand.
4. Bischoff (Snr) (?)
5. Duikers
6. Mej. E. Geurtse
7. H. Wabeke
8. Mej. C. Geurtse
- 9.
10. Mej. A. Hartog
- 11.
12. Dalmeyer (?)
13. C. de Roy
14. Dr. M.S. Lingbeek
15. Mej. G. Brinkman
- 16.
17. Mej. T. Hartog
- 18.
19. Mej. Brinkman
20. P. Hoogland
21. H. de Kok
22. Weygers
- 23.
24. J. Geurtse
25. Molenbroek
26. v. Leersum
27. J.A. Valks
- 28.
29. Bischoff Jnr.
30. De Ring
31. Rader
32. De Haas
- 33.
- 34.

het schrille gefluit der locomotief door de bergen weerkaatst, dan zal dat land de voorraadschuur worden van geheel Zuid-Afrika en een der prachtigste paalen in de Kroon der Statenrij van geheel de wereld".

(1) Doel van die skrywer was, om sonder kommentaar, die beskrywing van Stiemens te verwerk. In een opsig moet van die reël afgewyk word, daar dit die duur van die reis van Natal na Potchefstroom betref. Lesers sal opmerk dat die vertrek aan die begin van Augustus 1859 plaasgevind het en nie aan die begin van September nie. Uit ander bronne blyk dat S. sy aanstelling as onderwyser in September 1859 ontvang het.

'n Wetenskaplik-historiese oorsig oor die Transvaalse woelings o.a. in: "Geskiedenis van Suid-Afrika", deel I, bls. 346 e.v. Nasionale Pers, Kaapstad (1951).

(2) Van Boeschoten se skool het gestaan waar tans die Weshoek en die telefoon rekening-afdeling nou is. Moontlik is dit die gebou wat Stiemens gebou het.

(3) Stefanus Schoeman se huis "Klein Schoemansdal" het gestaan waar nou die woning van die Direkteur van die Dieretuin is.

DE BRUYN SE SKOENWINKEL

Van dr. J.A. Valks, Sydney Mansions 9, Reitzstraat, is, onder dagtekening 30. XII. 1951 die volgende bydrae ontvang, terwyl deur bemiddeling van dr. Valks van mnr. S. Zagt die foto verkry is waarna die skrywer verwys. Die redaksie is dr. Valks en mnr. Zagt dankbaar vir hul medewerking. Hier volg die inhoud van die skrywe van dr. Valks.

"In Deel 1, No. 2 van Pretoriana kom tussen heelwat wetenswaardigs op bls. 14 'n foto voor van "De Bruyn se Skoenwinkel". Die datum van oprigting, 1893, is egter onjuis, altans vir die gebou. Die datum moet later wees, want die "Noord-Brabantsche Schoenwinkel" was geruime tyd gevestig in die "Franken-gebouw", omtrent regoor die winkel op genoemde portret, dus ook in die ou "Marktstraat".

Die gebou was effens onderkant die plek, waar die eerste Residensie-Hotel gevestig was wat vanaf 1900 deur Mnr. en Mevr. Groeneveld tot bloei gebring is. Voor die tyd was dit meer 'n spoggerige losieshuis onder bestuur van 'n Juffr. Mientje. Mnr. Franken self, die eienaar, het daar by tye gewoon.

Aan die noordkant het die eintlike "Frankengebouw", waarin die skoenwinkel gevestig was, gestaan. In later jare is die hele blok ingeneem deur die Arbeidsdepartement en is eers onlangs afgebreek.

De Bruyn was egter reeds in 1888 (waarskynlik nog 'n ietsie vroeër) gevestig in kamers in "Marktstraat" (nou Paul Krugerstraat) naby die hoek van Strubenstraat, langsaan die plek, waar op 'n effens later datum die familie H. Zagt hul sake begin het.

Op die foto (1) is die warandadeur regs De Bruyn sy besigheid.